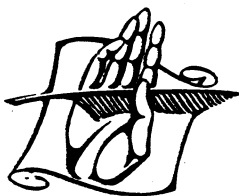

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1 9 7 4
METAI

LEIDYKLA „MOKSLAS“
VILNIUS ◆ 1976

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEMICAL BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1 9 7 4

VILNIUS

1976

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSVORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

J A H R B U C H
F Ü R L I T A U I S C H E
G E S C H I C H T E

1 9 7 4

VILNIUS

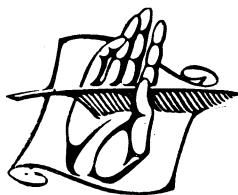
1976

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
АКАДЕМИИ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР

НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ГОД
1974

ИЗДАТЕЛЬСТВО «МОКСЛАС»
ВИЛЬНЮС ◆ 1976

Redakcinė kolegija

Jonas DOBROVOLSKAS, Juozas JURGINIS, Nijolė
KUNCYTĖ, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS,
Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė), Henrikas
SADZIUS (vyr. redaktoriaus pavaduo-
tojas), Adolfas TAUTAVIČIUS, Antanas TYLA,
Bronius VAITKEVIČIUS (vyr. redaktorius),
Regina ŽEPKAITĖ

M $\frac{0164-069}{M 854(10)-76}$ Z-75

© LTSR MA Istorijos institutas, 1976

UDK 9(474.5)27

SOCIALIZMO KŪRIMO DĒSNINGUMAI IR JŲ PASIŖEIŠKIMO SPECIFIKA TARYBŲ LIETUVOJE

KONSTANTINAS SURBLYS

Tarybų Sąjungos istorikai, ekonomistai, filosofai jau paskelbė nemaža vertingų darbų, kuriuose apibendrina tarybinės liaudies sukauptą patirtį, kuriant naują gyvenimą. Socialistinės visuomenės mūsų šalyje kūrimo dėsningumai atsispindi daugelyje stambių leidinių ir monografijų¹.

Pastaraisiais metais ir Tarybų Lietuvoje žymiai pagausėjo mokslinių darbų, kuriuose analizuojami svarbūs socializmo kūrimo respublikoje klausimai, socializmo kūrimo dėsningumų specifika krašte. Socialistinės revoliucijos ir proletariato diktatūros įtvirtinimo problemos atsispindi A. Butkutės-Ramelienės, K. Tiškevičiaus, V. Kancevičiaus ir kt. istorikų

¹ История Коммунистической партии Советского Союза, т. IV, кн. I (1921—1929 гг.), М., 1970; кн. II (1929—1937 гг.), М., 1971; История СССР, II серия, т. VIII, М., 1967, т. IX, М., 1971; Социология в СССР, тт. I—II, М., 1965; Проблемы изменения социальной структуры советского общества, М., 1968; Классы, социальные слои и группы в СССР, М., 1968; Строительство коммунизма и развитие общественных отношений, М., 1966; Строительство коммунизма и духовный мир человека, М., 1966; Политическая организация советского общества, М., 1966; История национально-государственного строительства, тт. I—II, изд. 2-е, М., 1968—1970; Рабочий класс СССР (1951—1965 гг.), М., 1969; Коммунистическая партия — ум и совесть нашей эпохи, М., 1969; Культурная революция в СССР (1917—1965 гг.), М., 1967; И. Минц, История Великого Октября, тт. I—III, М., 1967—1973; И. Каторгин, Исторический опыт КПСС по осуществлению новой экономической политики (1921—1925), М., 1971; А. Хавин, Краткий очерк истории индустриализации СССР, М., 1962; В. Касьяненко, Завоевание экономической независимости СССР (1917—1940 гг.), М., 1972; С. Трапезников, Исторический опыт КПСС в социалистическом преобразовании сельского хозяйства, М., 1959; Ленинизм и аграрно-крестьянский вопрос, М., 1967; Г. Шарапов, Ленинский кооперативный план и его международное значение, М., 1970; С. Сенявский, В. Тельпуховский, Рабочий класс СССР (1938—1965 гг.), М., 1971; С. Федюкин, Советская интеллигенция (история формирования и роста (1917—1955 гг.)), М., 1968; М. Ким, Советский народ — новая историческая общность, М., 1972; С. Якубовская, Развитие СССР как союзного государства 1922—1936 гг., М., 1972; М. Куличенко, Национальные отношения в СССР и тенденции их развития, М., 1972; А. Азинян, Ленинская национальная политика в развитии и действии, М., 1972; и др.

darbuose². Tarybų Lietuvos socialistinio industrializavimo raidą plačiau nagrinėjo K. Meškauskas. Jis pabrėžė, kad Lietuvos TSR industrializavimo ypatybės išplaukė iš „konkrečios respublikos padėties, gamtinių ekonominių sąlygų, susidariusio specializavimo“³. Tarybų Lietuvos žemės ūkio pertvarkymo socialistiniais pagrindais svarbesnius ypatumus nagrinėjo M. Gregorauskas. Jis nurodė, kad visa socializmo kūrimo Pabaltijo respublikose ir liaudies demokratijos šalyse eiga „akivaizdžiai patvirtino bendruosius žemės ūkio socialistinio pertvarkymo ir tolesnio vystymo dėsningumus. Drauge socialistinių pertvarkymų šių šalių žemės ūkyje eiga ir ypač rezultatai patvirtino, kad šioje srityje būtinai reikia atsižvelgti į konkrečius kiekvienos šalies ypatumus ir sąlygas, kuriomis vyksta socialistinis žemės ūkio pertvarkymas“⁴. Kaip vieną iš reikšmingiausių ypatumų M. Gregorauskas nurodė tai, kad dėl palankių sąlygų ir broliškų tarybinių respublikų veiksmingos paramos Tarybų Lietuvos žemės ūkio socialistinis pertvarkymas buvo įvykdytas labai trumpu laiku — per 6—7 metus⁵.

Socialistinės kultūrinės revoliucijos ir liaudies švietimo sistemos pertvarkymo būdingus bruožus respublikoje plačiau nagrinėjo A. Bendžius⁶. Lietuvių socialistinės nacijos susiformavimo dėsningumus tyrinėjo G. Zimanas⁷. Tarybų Lietuvos istorikai paskelbė monografinių darbų ir apie respublikos socialistinės darbininkų klasės bei tarybinės inteligentijos susiformavimą ir vystymąsi⁸. Nors Tarybų Lietuvos istorikai jau atliko didelį darbą, analizuodami aktualias socializmo kūrimo problemas, tačiau daugelis to sudėtingo laikotarpio istorinių reiškinių dar nesuilsaikė prideramo visuomenės mokslų atstovų dėmesio. Dar neturime didesnių mokslo darbų, nušviečiančių socializmo kūrimo respublikoje raidą ir ypatybes. Šiame darbe bandoma nors iš dalies užpildyti šią spragą.

Tarybų Sąjungos ir kitų socialistinių šalių laimėjimai įgalino komunistų ir darbininkų partijas tarptautiniu mastu apibendrinti socializmo statybos patirtį, išryškinti socializmo vystymosi svarbiausius dėsningumus. 1957 m. lapkričio 14—16 d. Maskvoje įvykusio socialistinių šalių komunistų ir darbininkų partijų atstovų pasitarimo dalyvių priimtoje

² A. Butkutė-Rameliene, Lietuvos KP kova už Tarybų valdžios įtvirtinimą respublikoje 1940—1941 m., V., 1958; К. Тишкевич, Борьба КП Литвы за социалистические преобразования в 1940—1941 гг., Ученые записки ВПШ при КПСС, вып. I, 1959; V. Kančevičius, 1940 m. birželis Lietuvoje, V., 1973; ir kt.

³ K. Meškauskas, Tarybų Lietuvos industrializavimas, V., 1960, p. 252.

⁴ M. Gregorauskas, Tarybų Lietuvos žemės ūkis, V., 1960, p. 72.

⁵ Ten pat, p. 73.

⁶ A. Bendžius, Bendrojo lavinimo ir aukštoji mokykla Tarybų Lietuvoje (1940—1970), K., 1973.

⁷ G. Zimanas, Lietuvių socialistinės nacijos susiformavimo prielaidos ir sąlygos, V., 1963; G. Zimanas, Per suklestėjimą į vienybę, V., 1968.

⁸ K. Surblys, Tarybų Lietuvos darbininkų klasė, V., 1965; M. Burokevičius, Lietuvos KP ideologinis darbas su inteligentija 1940—1965 m., V., 1972.

deklaracijoje konstatuojama pažiūrų vienybė pagrindiniais socialistinės revoliucijos ir socializmo kūrimo klausimais, patvirtinama tai, kad „socialistinės revoliucijos ir socialistinės statybos procesai remiasi eile svarbiausių dėsningumų, būdingų visoms šalims, stojančioms į socializmo kelią“, kad „šie dėsningumai pasireiškia visur, esant labai įvairioms, istoriškai susidariusioms nacionalinėms ypatybėms ir tradicijoms“⁹. Šiame istoriniame socialistinių šalių komunistų ir darbininkų partijų atstovų pasitarime buvo dar kartą pažymėta, kad marksizmas-leninizmas reikalauja kūrybiškai, atsižvelgiant į konkrečias kiekvienos šalies istorines sąlygas, taikyti bendrus socialistinės revoliucijos ir socializmo kūrimo principus, neleidžia mechaniškai kopijuoti kitų šalių komunistų partijų politikos ir taktikos. Gyvenimas parodė, kad, ignoruojant nacionalines ypatybes, padaroma didelė žala socializmo kūrimo reikalui, partijai gresia pavojus atitrūkti nuo masių, nuo gyvenimo, ir, priešingai, šias ypatybes pervertinant ir atitrūkstant nuo visuotinės marksizmo-leninizmo tiesos, taip pat galima pakenkti socializmo kūrimo reikalui, internacionaliniams interesams, paskatinti ir sužadinti svetimas socializmo prigimčiai buržuazines nacionalistines tendencijas. „Dabar mes žinome,— kalbėjo L. Brežnevas TSKP XXIV suvažiavime,— ne tik teoriškai, bet įsitikiname ir praktiškai, kad kelią į socializmą, jo svarbiausius bruožus nulemia bendri dėsningumai, būdingi visų socialistinių šalių vystymuisi. Mes taip pat žinome, kad bendrų dėsningumų veikimas pasireiškia įvairiomis formomis, atitinkančiomis konkrečias istorines sąlygas, nacionalines ypatybes. Nesiremiant bendrais dėsningumais, neatsižvelgiant į konkrečią istorinę kiekvienos šalies specifiką, neįmanoma kurti socializmo“¹⁰.

Socializmo kūrimui didelį poveikį daro krašto gamybinių jėgų išsivystymas, klasinių jėgų išsidėstymas ir jų tarpusavio santykis, nacionalinė gyventojų sudėtis, jų kultūrinis lygis, nacijos tradicijos ir kitos vienos ar kitos šalies istorinės, politinės, ekonominės ir kultūrinės sąlygos, kurios, žinoma, nenulemia kažkokio skirtingo, savito, „nacionalinio“ socializmo kūrimo būdo, o tik suteikia šiam procesui tam tikrų savitumų.

Lietuvos Komunistų partija, remdamasi marksizmo-leninizmo teorija apie socialistinės revoliucijos pergalės prielaidas ir socialistinės visuomenės sukūrimo būdus, siekė kūrybiškai panaudoti komunistų partijų ir visų pirma TSKP istorinį patyrimą, vadovaujant darbo žmonių kovai prieš išnaudojimą ir priespaudą, už proletariato diktatūros įtvirtinimą. Ji vystė ir turtino Lietuvos darbo žmonių pažangiąsias tradicijas, veiksmingai ugdė dirbančiųjų sąmoningumą ir organizuotumą, aiškino jiems socialistinės visuomenės sukūrimo respublikoje uždavinius. Vadovaujant TSKP

⁹ Maskvoje 1957 metų lapkričio 14—16 dienomis įvykusio socialistinių šalių komunistų ir darbininkų partijų atstovų pasitarimo deklaracija, p. 12—13.

¹⁰ TSKP XXIV suvažiavimo medžiaga, V., 1971, p. 5—6.

CK, Lietuvos Komunistų partija parengė socializmo sukūrimo respublikoje programą ir mobilizavo darbo žmones jai įgyvendinti. LKP atsižvelgė į patogią krašto geografinę padėtį, išvystytą transporto tinklą, palankias gamtines-klimatines sąlygas apdirbamajai pramonei ir žemės ūkiui vystyti, turtingus darbo jėgos ir vietinių žaliavų išteklius, nes tai sudarė reikiamas prielaidas sparčiam krašto gamybinių jėgų vystymui.

Labai reikšmingas buvo ir visų lietuviškų žemių suvienijimas, t. y. Vilniaus ir Klaipėdos kraštų prijungimas.

Palankios buvo ir išorinės sąlygos. Tarptautinėje arenoje socializmas akivaizdžiai jau buvo įrodęs savo pranašumus prieš kapitalizmą. Antrojo pasaulinio karo metais sutriuškinus fašizmo ir reakcijos jėgas bei susikūrus pasaulinei socialistinei sistemai, nepaprastai išaugo taikos, demokratijos ir socializmo jėgos, o socializmo idealai užkariavo daugelio naujų milijonų žmonių protus ir širdis.

Respublikos darbo žmonės paveldėjo iš praeities gana menką ekonominį pagrindą, kuris vis dėlto sudarė minimalias materialines prielaidas socializmui kurti. Paveldėtoji ekonominė bazė buvo labiau atsilikusi už kaimyninių Latvijos ir Estijos respublikų ekonominę bazę. Kurdami naują gyvenimą, respublikos darbo žmonės turėjo remtis pusiau amatininkiška, techniškai blogai aprūpinta ir, be to, dar Tėvynės karo metais smarkiai sugriauta pramone, atsilikusių žemės ūkiu, negausiais kadrtais.

Socialinius-ekonominius pertvarkymus respublikos darbo žmonės įgyvendino, Tarybų Lietuvai įsijungus į broliškų tarybinių tautų šeimą ir išsivadavus iš ekonominio bei politinio priklausomumo nuo imperialistinio pasaulio. Tuo metu svarbiausi naujos visuomenės kūrimo uždaviniai jau buvo sėkmingai išspręsti kitose tarybinėse respublikose. Todėl Tarybų Lietuvos darbo žmonės galėjo remtis ne tik iš kapitalizmo paveldėtu ekonominiu pagrindu, bet ir išaugusia Tarybų Sąjungos galia, dar iikarinių penkmečių laikotarpiu sukurta galinga Tarybų šalies materialine-technine socializmo baze, nesavanaudiška broliškų tarybinių respublikų pagalba. Tačiau reikia atsižvelgti į tai, kad Didžiojo Tėvynės karo metais nuo fašistinių okupantų smarkiai nukentėjo daugelis Tarybų Rusijos, Ukrainos, Baltarusijos ir kitų tarybinių respublikų rajonų. Todėl pokario metais Tarybų Sąjungai vien tik iš savo vidinių išteklių reikėjo ne tik teikti paramą respublikoms ir rajonams, neseniai įsijungusiems į Tarybų Sąjungą, bet ir skubiai likviduoti vokiškosios fašistinės okupacijos padarinius vakariniuose Tarybų Sąjungos rajonuose, atnaujinti nusi-dėvėjusius karo metais šalies gamybinius pajėgumus, toliau sparčiais tempais vystyti visos Tarybų Sąjungos gamybines jėgas, visokeriopai padėti Europos ir Azijos šalims, stojusioms į socializmo kūrimo ar savarankiško vystymosi kelią, stiprinti šalies gynybinį pajėgumą. Nežiūrint į tai, broliškų tarybinių respublikų parama Tarybų Lietuvai pokario

metais buvo veiksminga ir efektyvi. Ji buvo vienas iš svarbiausių veiksnių, užtikrinusių sėkmingą socializmo kūrimą respublikoje.

Svarbų vaidmenį, sprendžiant sudėtingas socializmo kūrimo problemas respublikoje, suvaidino nuolatinis TSKP CK vadovavimas ir parama respublikos komunistams. Tai padėjo Lietuvos komunistų partijai sėkmingai išspręsti daug reikšmingų socializmo raidos problemų.

Socializmo kūrimo vadovavimo stiliui ir metodams, masių aktyvumo augimui neigiamos įtakos turėjo asmenybės kultas ir jo pasekmės, taip pat voliuntaristinis kai kurių svarbių socializmo kūrimo klausimų respublikoje sprendimas.

Socializmo kūrimo Tarybų Lietuvoje savitumą sudarė tai, kad, veikiant daugeliui palankių veiksnių, visi pagrindiniai pereinamojo iš kapitalizmo į socializmą laikotarpio uždaviniai respublikoje buvo išspręsti daug greičiau, negu kitose tarybinėse respublikose. Kitoms tarybinėms respublikoms tų uždavinių sprendimui prireikė 14—15 metų, o mūsų respublikos darbo žmonėms dvigubai mažiau — 7—8 metų.

1917 metais Tarybų Rusijos ir kitų tautų darbo žmonių pradėtą naujo gyvenimo kūrimą nutraukė nuverstos išnaudotojų klasės ir užsienio imperialistai, sukurstę pilietinį karą ir organizavę intervenciją į Tarybų šalį. Tarybinės respublikos turėjo sutelkti visas pastangas tam, kad apgintų Spalio revoliucijos iškovojimus, sutriuškintų pilietinio karo frontuose vidaus ir užsienio jungtines kontrevoliucines jėgas. Tik po trejų atkaklios kovos metų jos galėjo grįžti prie dar 1917 m. pabaigoje pradėto socializmo kūrimo.

Lietuvoje socializmas taip pat buvo kuriamas, vykstant aštriai klasių kovai ir ginklu priešinantis buržuaziniam-nacionalistiniam pogrindžiui, remiamam užsienio imperialistų. Nuverstųjų klasių atkaklus priešinimasis, ginkluota kova pareikalavo iš respublikos darbo žmonių nemažą aukų. Tačiau nei 1940 metų vasarą, kai Lietuva pasuko socializmo keliu, nei pirmaisiais pokario metais, kai darbo žmonės, išsivadavę iš vokiškosios fašistinės okupacijos, grįžo prie socializmo kūrimo, užsienio imperialistai nebegalėjo, kaip 1918—1919 metais, organizuoti atviros karinės intervencijos į Lietuvą, o izoliuota vidaus kontrevoliucija neturėjo tiek jėgų, kad nutrauktų ar bent sustabdytų spartų socializmo kūrimą respublikoje.

Istorinis patyrimas rodo, kad Tarybų Rusija, disponuodama tikta savo ištekliais, galėjo pradėti spręsti svarbiausius socializmo kūrimo uždavinius tik po to, kai buvo atkurtas imperialistinio ir pilietinio karų sugriautas liaudies ūkis. O Tarybų Lietuvos darbo žmonės, remdamiesi visos šalies teikiama parama, pradėjo socialistinį industrializavimą ir žemės ūkio pertvarkymą socialistiniais pagrindais dar hitlerinės okupacijos sugriauto liaudies ūkio atkūrimo laikotarpiu.

Pradėję kurti socializmą, Lietuvos darbo žmonės turėjo atsižvelgti į tai, kad krašto ekonomikoje tuo metu vyravo žemės ūkis ir kad respublika iš esmės neturėjo šiuolaikinės pramonės. Negausios, smulkios, techniškai blogai apginkluotos pramonės įmonės buvo daugiausia pritaikytos žemės ūkiui produkcijai perdirbti. Sukurti šiuolaikinę pramonę buvo įmanoma tik tai įgyvendinus krašto socialistinio industrializavimo politiką. Tik taip buvo galima sudaryti prielaidas nenutrūkstamam darbo našumo kilimui, gyventojų kultūrinio-techninio lygio ir gerovės augimui, padidinti pramonės lyginamąjį svorį krašto ekonomikoje, pagausinti svarbiausios socializmo kūrimo jėgos — darbininkų klasės — gretas, pakelti jos vadovaujantį vaidmenį krašto ekonominiame ir kultūriniame gyvenime, sudaryti materialinį pagrindą kitų liaudies ūkio šakų ir kultūros vystymuisi.

Tarybų Lietuvos industrializavimas nebuvo sąjunginės reikšmės problema, nes visoje šalyje jis jau buvo įvykdytas ikikarinių penkmečių laikotarpiu. Respublikos socialistinis industrializavimas sudarė Tarybų Sąjungos gamybinių jėgų tolesnio vystymo programos sudėtinę dalį. Įgyvendindami industrializavimo planus, respublikos darbo žmonės rėmėsi Tarybų Sąjungos technine baze. Tai sudarė galimybę ne tik statyti naujas įmones, bet ir techniškai perginkluoti bei plėsti senąsias, o tai savo ruožtu padėjo stiprinti visos Tarybų šalies pramoninį potencialą. Socialistinis industrializavimas Tarybų Lietuvoje prasidėjo dar 1941 metų pradžioje, kai vadovavimą proletariatas jau buvo paėmęs į savo rankas. Industrializavimas buvo vykdomas, atsižvelgiant į ekonominę krašto struktūrą, gamtines-klimatines sąlygas, darbo jėgos išteklius, mokslo ir technikos vystymosi kryptis, taip pat į tai, kad, Lietuvai įstojus į Tarybų Sąjungą, jos ekonomika jau nebesudarė atskiro izoliuoto vienetą, o tapo sudėtine, organiška TSRS ekonomikos dalimi. Respublikos darbo žmonės neturėjo tikslo sukurti viso industrinių šakų komplekso. Tam nebuvo ir galimybių. Lietuvoje buvo vystomos tokios pramonės šakos, kurios sunaudoja palyginti nedaug metalo, bet reikalauja daug kvalifikuoto, kruopštaus darbo. Tokia industrializavimo kryptis užtikrino racionalų darbo išteklių panaudojimą, spartų darbininkų klasės augimą. Socialistinio industrializavimo laikotarpiu (1941 metų pirmoji pusė, 1945—1958 m.) Tarybų Lietuvoje sparčiai vystėsi elektrotechnikos, radiotechnikos, prietaisų, mažagabaritinių metalo piovimo staklių, statybos apdailos, žemės ūkio ir kitų mašinų gamyba.

Būdingas respublikos socialistinio industrializavimo bruožas yra tas, kad, kurdami naujas industrines šakas, respublikos darbo žmonės kartu racionaliai panaudojo ir dešimtmečiais kauptą lengvosios bei maisto pramonės patyrimą. Socializmo kūrimo laikotarpiu lengvoji ir maisto pramonė buvo vystoma tokiais pat tempais, kaip ir visa respublikos

pramonė, o kai kuriais metais net dar sparčiau. 1940—1959 metais visa respublikos pramonė išaugo 9,1 karto, o lengvoji pramonė—10,9 karto¹¹. Spartus lengvosios pramonės vystymas sudarė sąlygas vis giliau tenkinti respublikos darbo žmonių poreikius, taip pat aprūpinti šios pramonės gaminiais ir broliškujų respublikų industrinius centrus, iš kurių Tarybų Lietuva gaudavo mašinas, mechanizmus, įrengimus naujoms gamykloms, žaliavas. Tokių palankių sąlygų lengvajai ir maisto pramonei vystyti, kokias turėjo Tarybų Lietuva, nebuvo ikikarinių penkmečių metais. Tada tarybinės tautos kapitalistinio apsupimo ir tiesioginės agresijos grėsmės sąlygomis turėjo išsikovoti techninį ir ekonominį savarankiškumą, sustiprinti šalies gynybą. Tai reikalavo sutelkti lėšas, kvalifikuotus kadrus, žaliavas sunkiosios industrijos, ypač mašinų gamybos vystymui.

Būdingus Tarybų Lietuvos industrializavimo bruožus nulėmė socialistinio šeiminkavimo principai, pramonės specializavimo kryptys, sąjunginiai interesai ir nacionaliniai poreikiai.

Vykdamas socialistinį industrializavimą, respublikos pramonė vystėsi beveik dvigubai spartesniais tempais, negu visos šalies pramonė. 1940—1958 m. visos šalies pramonės produkcijos gamyba padidėjo 4,3 karto, o Lietuvos TSR—7,9 karto¹². Spartesnius respublikos pramonės vystymo tempus numatė TSKP ir Tarybinės vyriausybės politika, kuria buvo siekiama panaikinti dėl istorinių sąlygų susidariusią faktinę tarybinių respublikų nelygybę: pasirinkusi socializmo kelią, Tarybų Lietuva buvo agrarinė šalis, ir tik spartūs pramonės ugdymo tempai bei broliškų respublikų parama respublikos darbo žmonėms galėjo padėti pasiekti sąjunginį industrijos išvystymo lygį, įveikti atsilikimą. Tačiau pramonės ugdymo tempai per visą socializmo kūrimo laikotarpį Tarybų Lietuvoje buvo kiek mažesni, negu kaimyninėse Latvijos ir Estijos respublikose, nors tų respublikų pramonės potencialas socialistinio industrializavimo pradžioje buvo didesnis, negu Tarybų Lietuvos. 1940—1958 m. Lietuvos TSR pramonės produkcijos gamyba, kaip jau minėta, padidėjo 7,9 karto, o Latvijos TSR—8,7, Estijos TSR—9,3 karto¹³. Spartesnius kaimyninių respublikų socialistinio industrializavimo tempus nulėmė didesnės centralizuotos investicijos į pramonę, turtingesni vidiniai išteklių. Per 1946—1958 metus valstybinių ir kooperacinių organizacijų (be kolūkių) kapitaliniai įdėjimai į liaudies ūkio vystymą Lietuvoje sudarė 1042,8 mln., Latvijoje—1269,8 mln., Estijoje—1118,8 mln. rb. Per minėtą laikotarpį kapitalinių įdėjimų vienam žmogui teko: visoje

¹¹ Statistinių duomenų rinkiniai: Tarybų Lietuvos dvidešimtmetis, V., 1960, p. 27; Tarybų Lietuvai 25 metai, V., 1965, p. 321.

¹² Lietuvos TSR liaudies ūkis 1965 m. Statistikos rinkinys, V., 1966, p. 365.

¹³ Прибалтийский экономический район СССР, Статсборник, Рига, 1960, p. 45.

šalyje 780 rb, Lietuvoje — 386,2, Latvijoje — 604,6, Estijoje — 932,3, Baltarusijoje — 407,2 rb¹⁴. Jei kapitaliniai įdėjimai, tenkantys vienam žmogui, visoje šalyje per 1946—1958 m. sudarytų 100%, tai Lietuvos TSR — 49,5%, Latvijos TSR — 77,5%, Estijos TSR — 119,5% ir Baltarusijos TSR — 51,5%. Skirstant centralizuotus kapitalinius įdėjimus mūsų šalyje, stengiamasi kuo racionaliau panaudoti visos šalies išteklius sparčiam gamybinių jėgų vystymui, visų šalies tautų poreikių tenkinimui, darbo žmonių gerovės kėlimui. Be to, atsižvelgiama į atskirų TSRS ekonominių rajonų ir respublikų išteklius ir galimybes juos racionaliai panaudoti, į pramoninį potencialą, į atskirų respublikų ir rajonų indėlį į sąjunginį fondą. Centralizuoti kapitaliniai įdėjimai užtikrina visos šalies ir kiekvienos atskiros tarybinės respublikos reikiamą ekonomikos ir kultūros vystymą. Daugiau kaip milijardas rublių kapitalinių įdėjimų į Tarybų Lietuvos liaudies ūkį 1946—1958 m. sudarė materialines prielaidas krašto ekonominiam atsilikimui įveikti, tačiau jų dar nepakako, kad Tarybų Lietuva šiuo laikotarpiu pavytų toli į priekį pramonės ugdymo srityje pažengusias kitas tarybines respublikas ir pasiektų sąjunginį industrinio išsivystymo lygį. Tam reikėjo ilgesnio laiko, didesnių kapitalinių įdėjimų ir materialinės bazės, kuri tuo metu sėkmingai buvo kuriama respublikoje.

Krašto socialistinis industrializavimas buvo sudėtingas procesas. Jį įgyvendinant respublikos darbo žmonėms teko įveikti nemaža sunkumų ir trūkumų.

Socialistinio industrializavimo pagrindą sudaro energetika. Tačiau Tarybų Lietuva paveldėjo iš buržuazinės santvarkos labai silpną energetinę bazę. Šios bazės vystymas ir stiprinimas buvo pats svarbiausias uždavinys. Bet socializmo kūrimo metais Tarybų Lietuvoje buvo pastatyta tik viena didesnė 24 tūkst. kW galingumo Vilniaus elektrinė. Atstatytos ir rekonstruotos anksčiau veikusios elektrinės didesnės pramoninės reikšmės neturėjo. Dėl šių priežasčių energetika respublikoje atsiliko nuo bendrų pramonės vystymosi tempų. 1940—1957 m. pramonės produkcijos gamyba padidėjo 7 kartus, o elektros energijos gamyba per tą laikotarpį — 6 kartus¹⁵. Respublikos energetikos bazės atsilikimas stabdė industrializavimo procesą. Dėl elektros energijos stokos daugelio įmonių darbininkai ne visada galėjo įvykdyti gamybines užduotis, sparčiau tobulinti technologinius procesus, kelti darbo našumą. Energetinės bazės atsilikimas buvo visiškai įveiktas, pastatius Kauno hidroelektrinę ir Elektrėnų šiluminę elektrinę, kurios galingumas sudarė 1,8 mln. kW. Nuo tada ne tik buvo visiškai patenkinti respublikos energetikos porei-

¹⁴ Народное хозяйство СССР в 1958 г., М., 1959, р. 626—627; Народное хозяйство СССР в 1963 г., М., 1964, р. 9. (Apskaičiuota autoriaus.)

¹⁵ К. Меškauskas, min. veik., p. 153.

kiai, bet ir atsirado galimybė dalį elektros energijos perduoti kaimyninėms tarybinėms respublikoms.

Tarybų Lietuvoje labai svarbią vietą užima žemės ūkis. Tačiau socializmo kūrimo metais respublikos pramonės įmonės nepakankamai tiekė žemdirbiams krašto gamtinėms sąlygoms pritaikytų žemės ūkio mašinų, padargų bei mechanizacijos priemonių. Žemės ūkio mašinų gamyba buvo išsklaidyta po daugelį įmonių. Ji ėmė sparčiai didėti respublikos įmonėse septynmečio laikotarpiu. 1958 m. respublikos pramonė pateikė žemės ūkiui mašinų už 6,9 mln. rb, o 1965 m. jau už 19,3 mln. rb¹⁶. Be to, respublikos žemės ūkis gavo, o ateityje gaus dar daugiau įvairių sudėtingų mašinų ir mechanizmų iš broliškųjų respublikų.

Socializmo kūrimo metais sparčiai didėjo respublikos miestai ir gyvenvietės. Išaugusios statybos reikalavo vis daugiau statybinių medžiagų. Tarybų Lietuva turi palankias sąlygas šiai pramonės šakai ugdyti, ir statybinių medžiagų pramonė buvo vystoma sparčiais tempais. Tačiau ji nepajėgė patenkinti didėjančių statybinių organizacijų, kolūkių, tarybinių ūkių ir gyventojų poreikių. Todėl šios pramonės vystymui septynmečio laikotarpiu ir vėlesniais metais buvo skiriamas didelis dėmesys.

Naujos pramonės įmonės daugiausia buvo statomos didžiuosiuose respublikos miestuose. Rajonų centruose ir kaimo vietovėse smulkios įmonės buvo suvienytos į pramonės kombinatus. Kaimo vietovėse buvo pastatyta naujų įmonių. Tačiau platesniu mastu pramonė respublikos rajonuose pradėta vystyti tik tai septynmečio metais. Spartesnę pramonės vystymą stambiauosiuose centruose socializmo kūrimo metais nulėmė daugelis priežasčių. Visų pirma, čia buvo palankios sąlygos sudaryti ekonomiškai pagrįstus pramonės įmonių kompleksus, juose specializuoti ir kooperuoti gamybą, racionaliai panaudoti vandentiekio ir kanalizacijos tinklus, inžinerinius įrenginius bei transporto priemones. Susiformavusiuose pramonės centruose buvo geros sąlygos ruošti darbininkų kadrus, tenkinti jų kultūrinius-buitinius poreikius. Planuodama pramonės išdėstymą, Lietuvos Komunistų partija turėjo tikslą smarkiai nuniokotą ir nualintą respublikos sostinę Vilnių paversti stambiausiu pramonės ir kultūros centru, apgyvendinti respublikai sugrąžintą Klaipėdos kraštą ir užtikrinti sparčius vienintelio respublikos jūros uosto ekonomikos ir kultūros vystymo tempus. Tačiau naujų įmonių koncentravimas didžiuosiuose respublikos miestuose nepakankamai stimuliuo naujų pramonės centrų formavimąsi, racionalų nedidelių miestų ir miestelių darbo jėgos išteklių ir vietinės žaliavos panaudojimą. Septynmečio laikotarpiu apribojus pramonės vystymą stambiausiuose miestuose,

¹⁶ Tarybų Lietuvos liaudies ūkis 1965 metais, V., 1966, p. 53.

buvo pradėti formuoti nauji regioniniai centrai. Sparčiau imta vystyti pramonę ir daugelyje rajonų centrų bei gyvenviečių.

Igyvendinant krašto socialistinio industrializavimo planus, Tarybų Lietuvoje buvo pastatyta ir nepakankamai ekonomiškai pagrįstų įmonių. Kai kurioms įmonėms buvo pavesta gaminti tokią produkciją, kuri neturėjo didesnės paklausos. Dėl to ne visi kai kurių įmonių pajėgumai buvo panaudojami. Pasitaikė, kad statomų įmonių projektuose nebuvo skirta reikiamo dėmesio gamybos proceso mechanizavimui ir automatizavimui, gerų darbo sąlygų sudarymui. Todėl jau vykstant statybai kai kurie projektai buvo tikslinami, papildant juos svarbiomis naujovėmis. Ne visuomet efektyviai buvo panaudojamos ir naujų pramonės objektų statybai skirtos lėšos. Dėl to kai kurių įmonių statyba buvo nepagrįstai užtęsta. Štai Tauragės keramikos dirbinių gamykla buvo statoma 8 metus vietoj nustatytų 2—3 metų tokio tipo įmonėms. Daugiau kaip 7 metus vyko Mažeikių J. Garelis elektrotechnikos gamyklos, Kauno „Elektros“ įmonės, Plungės „Linų audinių“ fabriko statyba. Daug metų buvo statoma ir Ukmergės „Vienybės“ gamykla. Socialistinio industrializavimo laikotarpiu išryškėję trūkumai ir sunkumai iš dalies buvo susiję su tuo metu pernelyg dideliu liaudies ūkio valdymo ir planavimo centralizavimu, žinybiškumu, nepakankamai lanksčiu demokratinio centralizmo principo taikymu šalies liaudies ūkio valdyme, tam tikru vietinių partinių ir tarybinių organų teisių susiaurinimu ekonomikos vystymo srityje.

Sie trūkumai vėliau buvo sėkmingai šalinami. Jie turėjo neigiamos įtakos krašto ekonominiam vystymuisi, tačiau, žinoma, negali sumenkinti pasiektų socialistinio industrializavimo rezultatų. Tuo metu Tarybų Lietuvoje buvo sukurta šiuolaikinė pramonė, rekonstruotos kitos liaudies ūkio šakos, išugdyti gausūs darbininkų kadrai.

Igyvendinant socialistinio industrializavimo planus, Lietuvos komunistų partijai teko spręsti ir kitą uždavinį — kolektyvizuoti žemės ūkį. Šio nepaprastai sudėtingo uždavinio sprendimą palengvino broliškų respublikų parama traktoriais, kombainais, sudėtingomis žemės ūkio mašinomis, prityrusiais kadrtais. Tai padėjo sukurti prielaidas stambiajai, socialistinei žemdirbystei. Platus šiuolaikinės žemės ūkio technikos panaudojimas parodė Lietuvos darbo valstiečiams kolektyvinės, stambiosios žemdirbystės pranašumus. Sunkus kolektyvinės santvarkos išbandymas buvo Didžiojo Tėvynės karo metai. Tačiau spartus kolūkinės gamybos kitose respublikose atkūrimas pokario metais įrodė kolektyvinės santvarkos gyvybingumą, jos tolesnio vystymo ir tobulinimo neribotas galimybes. Respublikos valstiečiai, dalyvaudami gamybinėse ekskursijose į geriausius Tarybų šalies kolūkius, galėjo praktiškai susipažinti su kolūkinės gamybos organizavimu, kaimo žemdirbių gyvenimi-

mu ir buitimi, pirmūnų pasiekimais. Pagaliau respublikos komunistai galėjo panaudoti kitų TSRS tautų išbandytas organizacinio aiškinamojo darbo valstiečių tarpe formas ir metodus ir, atsižvelgdami į vietos specifines sąlygas, numatyti valstiečių ūkių pertvarkymo kolektyviniais pagrindais konkrečius būdus ir terminus, paruošti veiksmingas priemonės buožijos likvidavimui, jaunų kolūkių organizaciniam-ūkiniam stiprinimui.

Respublikos žemės ūkio pertvarkymas socialistiniais pagrindais buvo susijęs ir su nemažais sunkumais. Kolektyvizaciją sunkino tai, kad Lietuvos valstiečiai gyveno vienkiemiais, trūko žemės ūkio specialistų ir kvalifikuotų kadru, pokario metais pasmarkėjo klasių kova Lietuvos kaime. Negausios buvo ir kaimo partinės bei komjaunimo organizacijos. Prie žemės prisirišusio Lietuvos valstiečio sąmonę buvo paveikusi dar buržuazijos valdymo metais ir ypač fašistinės okupacijos laikotarpiu vesta nežabota antikolūkinė agitacija. Daugelis valstiečių buvo dar mažai raštingi ar visai neraštingi. Todėl nelengva buvo aiškinimu paveikti jų mąstyseną. Tuo metu žemas kitų tarybinių respublikų daugelio kolūkių materialinės gamybos lygis, pragyvenimo sunkumai kėlė valstiečiams ir abejonių kolektyvizaciją. Tokiomis sąlygomis Tarybų valdžios organai, partinės, profsąjunginės ir komjaunimo organizacijos turėjo stengtis įtikinamai ir suprantamai atskleisti kolūkinės santvarkos pranašumus, demaskuoti nepagrįstus prasimanymus apie kolūkinį gyvenimą. Komunistų partijos ir Tarybų valdžios organų pastangomis Lietuvoje 1947—1948 m. buvo sukurti pirmieji kolūkiai. Jie greitai tapo tikrais socialistiniais židiniais kaime. Paprastai jie išaugindavo žymiai didesnius derlius, sėkmingai susidorodavo su visais laukų darbais, o kolūkiečiai metų pabaigoje gaudavo daugiau materialinių vertybių, negu aplinkiniai valstiečiai. Pirmųjų kolūkių pavyzdys padėjo valstiečiams greičiau apsispręsti ir pasirinkti kolektyvinio darbo kelią. Komunistų partijai vadovaujant, respublikos miesto ir kaimo partinis-tarybinis ir ūkinis aktyvas padėjo valstiečiams kurti kolūkius, laikantis lenininių valstiečių kooperavimo principų. Tačiau, vykdant kolektyvizaciją, pasitaikė, kad atskiruose respublikos rajonuose buvo pažeidžiami partijos politikos principai ir direktyvos. Kai kur buvo prasilenkiama su socialistinio teisėtumo normomis, vietoj aiškinimo griebiamasi administravimo, atskiri darbo valstiečiai įtraukiami į buožių sąrašus. Nuo pirmųjų kolektyvizacijos dienų Komunistų partija pasmerkė šiuos iškraipymus ir pareikalavo visuose rajonuose pertvarkyti respublikos žemės ūkį, remiantis tik darbo valstiečių savanorišku apsisprendimu.

Masinė kolektyvizacija Tarybų Lietuvoje buvo įvykdyta per trumpą laiką. 1949 m. pradžioje respublikoje buvo sukolektyvinta 3,9% visu

valstiečių ūkių, o tų metų pabaigoje — jau 62,4%¹⁷. Tai rodo, kad ketvirtąjo penkmečio antroje pusėje Tarybų Lietuvoje jau buvo susidariusios reikiamos sąlygos kolektyvizacijai. Kitose tarybinėse respublikose masinė kolektyvizacija buvo įvykdyta 1930—1932 m., t. y. per 3 metus, o Tarybų Lietuvoje, iš esmės, per vienerius metus. Vykdamas masinę kolektyvizaciją buvo likviduota buožija kaip klasė. Buožijos apribojimo, slopinimo ir likvidavimo metodai skyrėsi nuo vartotų kitose tarybinėse respublikose. Iš kapitalistinių elementų Tarybų Lietuvoje nebuvo atimtos rinkiminės teisės, įstatymiškai nebuvo uždrausta žemės nuoma ir darbo jėgos samda. Be to, nebuvo leista patiems valstiečiams vykdyti išbuožinimo. Šį darbą atliko vietiniai valdžios organai, dalyvaujant partiniam-tarybiniam aktyvui ir veikliausiems valstiečiams. Kai kurie tyrinėtojai linkę teigti, jog buožija kaip klasė buvo likviduojama, sukūrus materialines ir politines prielaidas masinei kolektyvizacijai. Žinoma, Tarybų Sąjungai buvo objektyviai būtina sukurti prielaidas buožinių ūkių gamybai pakeisti kolūkių ir tarybinių ūkių gamybą. Į tai ir atsižvelgė partija ir vyriausybė. Tarybų Lietuvoje buožinių ūkių prekybos produkcijos gamyba neturėjo ir negalėjo turėti didesnės įtakos visos šalies ir net respublikos žemės ūkio produktų gamybos apimčiai. Todėl šis veiksnys negalėjo nulemti buožijos kaip klasės likvidavimo terminų. Tačiau nepagrįstas ir kitas teiginys, kad buožija kaip klasė buvo panaikinta dar prieš prasidedant masinei kolektyvizacijai dėl jos atkaklaus priešinimosi ir teroro aktų¹⁸. Kitose tarybinėse respublikose buožija taip pat atkakliai priešinosi kolektyvizacijai ir iš esmės naudojo tas pačias kovos formas. Dar 1926 m. Tarybų Sąjungoje buvo užregistruota 400 teroristinių aktų kaime, 1927 m. — 700, o 1928 m. — 1027 teroristiniai aktai¹⁹. Buožės visoje šalyje sabotavo grūdų pristatymą valstybei. Tiek kitose tarybinėse respublikose, tiek ir Lietuvoje jie darė viską, kad sulaikytų valstiečius nuo stojimo į kolūkius. Todėl dar masinės kolektyvizacijos išvakarėse Tarybinė vyriausybė buvo priversta juos iš dalies ekspropriuoti. Kalbant apie buožijos kaip klasės likvidavimą, pravartu prisiminti V. Lenino teiginį, jog smulkiaprekė gamyba, net Tarybų valdžios sąlygomis, nuolat gimdė kapitalistinius, buožinius elementus, todėl juos galutinai įveikti buvo galima, tik panaikinus tokią gamybą. Masinės kolektyvizacijos išvakarėse 1947—1948 m. Tarybų Lietuvoje jau buvo vykdoma tokia politika, kuri pakirto buožinių ūkių ekonominį pagrindą, apribojo jų galimybes eksploatuoti. Tai padėjo izoliuoti buožes nuo darbo valstiečių masių, privedė prie dalies buožinių ūkių panaikinimo. Lietuvos KP(b) CK XVII plenumo (1948 m. bir-

¹⁷ M. Gregorauskas, min. veik., p. 163, 184.

¹⁸ Великий Октябрь и Прибалтика. Сборник статей. Вильнюс, 1968. p. 68.

¹⁹ Советская историческая энциклопедия, т. VIII, М., 1965, p. 264.

želis) buvo konstatuota, kad buožija kaip klasė respublikoje dar nėra likviduota²⁰. Lietuvos Komunistų partija tada šio klausimo dar nekėlė. Lemiamą reikšmę buožijos kaip klasės likvidavimui turėjo Lietuvos KP(b) VI suvažiavimo (1949 m. vasaris) direktyvos ir 1949 m. birželio 6 d. Lietuvos KP(b) CK nutarimas „Apie kovos su banditizmu ir buržuaziniu-nacionalistiniu pagrindžiu sustiprinimą ryšium su kolūkinė stovyba respublikoje“. Šis nutarimas buvo priimtas tuo metu, kai Tarybų Lietuvoje sparčiai vyko masinė kolektyvizacija. Tuo būdu Tarybų Lietuvoje, kaip ir kitose tarybinėse respublikose, buožija kaip klasė buvo likviduota masinės kolektyvizacijos metu. Be to neįmanoma buvo galutinai įtvirtinti kolūkinės santvarkos Lietuvos kaime. Kadangi buožės aktyviai priešinosi socialistiniams pertvarkymams, o jų šeimų nariai dalyvavo ginkluotose banditinėse gaujose ir visokeriopai jas rėmė, norint apsaugoti daugelio darbo valstiečių, kaimo aktyvistų, partinių-tarybinių darbuotojų šeimas nuo buožių ir banditų keršto, taip pat sustiprinti kolūkinę santvarką, buožių ir ginkluoto nacionalistinio pagrindžio šeimos buvo išsiųstos į rytinius bei kitus šalies rajonus ir ten joms sudarytos sąlygos įsijungti į visuomenei naudingą darbą. Septynmečio laikotarpiu ir vėliau dauguma jų gavo teisę grįžti į gimtąsias vietas.

Būdingas kolektyvizacijos Tarybų Lietuvoje bruožas yra tas, kad dėl palankių sąlygų ir, apskritai, dėl sparčių socializmo kūrimo tempų respublikoje, ji prasidėjo tuoj pat po agrarinių pertvarkymų ir stambiosios žemėvaldos panaikinimo. Kitose tarybinėse respublikose šis procesas vyko praėjus maždaug 10–12 metų po agrarinės reformos pabaigos. Per tą laiką milijonai tarybinių valstiečių susibūrė į įvairius kooperacinius susivienijimus. Masinės kolektyvizacijos išvakarėse Tarybų Sąjungoje apie 50% valstiečių ūkių jau buvo įvairių žemės ūkio kooperatyvų, o 58,3% — vartotojų kooperacijos nariai²¹. Tarybų Lietuvoje pirminės kooperacijos formos, kaip pagrįstai nurodė M. Gregorauskas, suvaidino žymiai mažesnę vaidmenį, paruošiant sąlygas ištiesiniam žemės ūkio kolektyvizavimui. Įgyvendinant partijos iškeltus uždavinius dėl valstiečių ūkių kolektyvizavimo, Lietuvoje nebuvo nuosekliai pereinama nuo žemesniųjų prie aukštesniųjų gamybinės kooperacijos formų. Toks uždavinys ir nebuvo keliamas lenininiame valstiečių kooperavimo plane. 1949 m. pradžioje, t. y. masinės kolektyvizacijos išvakarėse, respublikoje tik 14,2% visų valstiečių ūkių tebuvo susivieniję į įvairias žemės ūkio kooperacijos draugijas²². Didžioji dauguma Lietuvos darbo valstiečių įstojo tiesiog į kolūkius, aplenkdami žemesnes kooperacijos formas.

²⁰ Partijos istorijos instituto prie LKP CK partarchyvas, f. 1771, ap. 51, b. 13, l. 215.

²¹ Советская историческая энциклопедия, т. VII, М., 1965, p. 487.

²² 20 metų Tarybų Lietuvos liaudies ūkiui, V., 1960, p. 146.

Istorinėje literatūroje pasitaiko ne visiškai pagrįstų teiginių, jog Lietuvoje kolektyvizacijos išvakarėse, padedant broliškosios respublikoms, jau buvusi sukurta socialistinės žemdirbystės materialinė bazė.²³ Iš tikrųjų, įvykdžius masinę kolektyvizaciją, dar apie 4/5 žemės ūkio darbų buvo dirbama arkliais ir tik 1/5 — panaudojant mechaninius variklius. Tuo metu reikėjo ne tik kurti Pabaltijo respublikų socialistinės žemdirbystės materialinį pagrindą, bet ir atkurti visos šalies materialinę-techninę žemės ūkio bazę. Todėl respublikos socialistinio žemės ūkio materialinė-techninė bazė buvo sukurta vėliau, jau nugalėjus kolūkinei santvarkai, o gyvulininkystės techninė bazė kuriama dabar.

Organizuojant žemės ūkio arteles, Tarybų Lietuvoje kartu vyko ir jų stambinimo procesas. Kolektyvizacijos pradžioje Lietuvoje susikūrė daug smulkių kolūkių. Juose nebuvo reikiamų sąlygų stambiam visuomeniniam ūkiui vystyti. Todėl stambinimas, laikantis savanoriškumo principo, padėjo stiprinti kolūkinę santvarką. Tačiau, vykdant jį, nebuvo išvengta skubotumo ir neapdairumo. Gyvenimas parodė, kad pernelyg didelis susižavėjimas ypač stambiais kolūkais, neatsižvelgiant į konkrečias gamtos sąlygas, yra žalingas.

Žemės ūkio pertvarkymas socialistiniais pagrindais buvo didžiausias perversmas respublikos kaime, visame darbo valstiečių gyvenime. Kolūkinės santvarkos pergalė atvėrė neribotas galimybes sparčiai augti gamybai, kilti kaimo žemdirbių gerovei ir kultūriniam lygiui. Tačiau pirmajame kolūkinės santvarkos etape sparčiai vystyti ūkio gamybą trukdė organizacinio laikotarpio sunkumai, visuomeninės gamybos nepakankamas stimuliavimas, materialinio suinteresuotumo principo pažeidimas, nepaprastai žemos paruošų ir žemės ūkio produktų supirkimo kainos. Po TSKP CK rugsėjo (1953 m.) plenumo, pašalinusio svarbiausias kliūtis, žemės ūkio produktų gamyba respublikos kolūkiuose, kaip ir visoje šalyje, ėmė vystytis sparčiais tempais.

Per trumpą istorinį laikotarpį Tarybų Lietuvoje sėkmingai buvo išspręsti ir pagrindiniai socialistinės kultūrinės revoliucijos uždaviniai. Nauja socialistinė kultūra jaugo į darbo žmonių gyvenimą ir buitį. Intensyviai buvo ugdomas naujas, visapusiškai išsivystęs žmogus. Kultūrinė revoliucija pertvarkė visas intelektualinio gyvenimo sferas. Demokratinės kultūros paveldimumas, platus praeities klasikinio palikimo panaudojimas, kaip pažymėjo M. Burokevičius savo monografijoje²⁴, buvo būdingas kultūrinės revoliucijos Lietuvoje bruožas. Šios revoliucijos ypatybę sudarė tai, „kad ji vyko įsitvirtinus socializmo pergalei Tarybų Sąjungoje, susiformavus socialistinei kultūrai, kuri tapo bend-

²³ V. Germanas, Lietuvos KP veikla, stiprinant darbininkų klasės ir valstietijos sąjungą (1944—1965 m.), dakt. dis., mašinr., V., 1973, p. 183, 194.

²⁴ M. Burokevičius, min. veik., p. 40—41.

ražmogiškos kultūros prototipu, įsitvirtinus marksizmui-leninizmui — socialistinės visuomenės ideologijai — Tarybų šalyje“²⁵. Visa tai paspartino socialistinės kultūrinės revoliucijos uždavinių sprendimą respublikoje.

Socialistinės industrijos sukūrimas, kolūkinės santvarkos įsigalėjimas, socialistinės kultūros susiformavimas reiškė socializmo pergalę respublikoje. Tai buvo didžiulis lietuvių tautos iškovojimas, kuris buvo pasiektas, visokeriopai padedant broliškoms tarybinėms respublikoms, panaudojant jų sukaupą patyrimą.

Socializmo kūrimo metais Tarybų Lietuvoje įvyko ir reikšmingų gyventojų socialinės-klasinės sudėties pakeitimų. Vykdamas socialistinius pertvarkymus mieste ir kaime, buvo panaikinti išnaudotojų sluoksniai: fabrikantai, bankininkai, prekybininkai, stambūs žemvaldžiai ir buožės. Kadangi socializmo kūrimo tempai Lietuvoje buvo kur kas spartesni, negu kitose tarybinėse respublikose, tai ir kapitalistiniai elementai čia buvo likviduojami žymiai sparčiau. Tarybų Sąjungoje pradiniu naujosios ekonominės politikos įgyvendinimo laikotarpiu tiek mieste, tiek kaime kapitalistinių elementų pozicijos buvo laikinai sustiprėjusios. Tik po socialistinės revoliucijos praėjus 14 metų, sparčiai vystantis socialistinei ekonomikai, pirmojo penkmečio antroje pusėje (1930—1931 m.) čia susidarė sąlygos juos galutinai panaikinti. Tuo tarpu Tarybų Lietuvoje kapitalistinių elementų augimui ir stiprėjimui net pirmaisiais socializmo kūrimo metais nebuvo palankių sąlygų. 1944—1948 m. jie galutinai išnyko ne žemės ūkio šakose, be to, buvo pakirsta buožijos ekonominė galia, o antrajame socializmo kūrimo etape, 1949—1951 m., buvo likviduota buožių klasė ir buožijos likučiai.

Įvykdžius esminius socialistinius pertvarkymus, Lietuvoje, kaip ir kitose tarybinėse respublikose, galutinai, visiems laikams buvo panaikintas nedarbas. Tikslai kitose tarybinėse respublikose tam prireikė kur kas ilgesnio laiko. Dėl milžiniškų sugriovimų ir didelių materialinių nuostolių, patirtų pirmojo imperialistinio ir pilietinio karo metais, Tarybų Sąjungoje liaudies ūkio atkūrimo laikotarpiu nedarbas ne sumažėjo, o padidėjo. 1927/28 m. ten buvo 1300 tūkst. bedarbių²⁶. Jiems išlaikyti ir paramai teikti Tarybinė vyriausybė išleisdavo daug lėšų. Nedarbas Tarybų Sąjungoje galutinai buvo likviduotas 1931 metais.

Nuvertus buržuazijos viešpatavimą 1940 m., Lietuvoje buvo užregistruota apie 70 tūkst. bedarbių²⁷. Sparčiai pertvarkant ūkį, statant daugelį naujų pramonės ir kitų objektų, rekonstruojant senas įmones, Tarybų Lietuvoje buvo numatyta visiškai panaikinti nedarbą iki 1941 m. pabaigos.

²⁵ M. Бурокевичус, min. veik., p. 40—41.

²⁶ И. Берхин, История СССР (1917—1964), Москва, 1966, p. 257.

²⁷ Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje 1940—1941 metais. Dokumentų rinkinys, V., 1965, p. 184.

Nedarbo problema respublikoje buvo sprendžiama sėkmingai. Dešimtys tūkstančių bedarbių gavo pastovų darbą. Tačiau iki Didžiojo Tėvynės karo pradžios visiškai išspręsti šį uždavinį dar nepavyko. Tam sutrukdė fašistinių okupantų įsiveržimas. Karo metais žuvo arba buvo išvežta į Vokietiją katorgos darbams labai daug respublikos gyventojų. Išlaisvinus Tarybų Lietuvą iš fašistinės vergovės, sparčiais tempais atkuriant sugriautą ekonomiką ir kartu industrializuojant kraštą, darbo jėgos pareikalavimas smarkiai padidėjo. Pokario metais svarbiausiuose respublikos pramonės centruose ne tik nebebuvo nedarbo, bet net labai trūko darbo rankų. Kaime ir nedideliuose miesteliuose tuo metu buvo gausūs darbo jėgos išteklių, kurie pirmaisiais pokario metais dar nebuvo racionaliai panaudojami. Krašto socialistinis industrializavimas ir žemės ūkio kolektyvizavimas padėjo sėkmingai išspręsti šią aktualią problemą.

Racionalus ir planingas darbo išteklių panaudojimas gamyboje užtikrina spartų darbininkų klasės augimą. Tačiau istorinėje literatūroje pasitaiko teiginių, kad „Lietuvoje sparčiai augant pramonės darbininkų klasei bei sumažėjus kaimo darbininkų skaičiui tiek absoliučiai, tiek santykinai sumažėjo darbininkų skaičius ir pagausėjo valstietijos“²⁸. Žinoma, dėl daugelį priežasčių pokario metais respublikoje gerokai sumažėjo kaimo darbininkų, tačiau tuo pat metu dar spartesniais tempais, negu mažėjo darbininkų skaičius kaime, augo jų gretos mieste. Dėl to jau pereinamuoju iš kapitalizmo į socializmą laikotarpiu bendras darbininkų skaičius respublikoje ne sumažėjo, o padidėjo. 1940 m. Lietuvos liaudies ūkyje dirbo apie 300 tūkst. darbininkų ir tarnautojų, o 1951 m. — 370 tūkst.²⁹ Gana sparčiai darbininkų gretos gausėjo ir socialistinės visuomenės kūrimo užbaigimo laikotarpiu. 1958 m. Tarybų Lietuvoje jau buvo 558 tūkst. darbininkų ir tarnautojų, t. y. beveik dvigubai daugiau negu 1940 m.³⁰ Darbininkų klasėje įvyko ne tik kiekybinių, bet ir labai svarbių kokybinių pakeitimų. Padidėjo industrinių darbininkų lyginamasis kiekis, išsiplėtė darbininkų klasės geografiija, pakilo jos kultūrinis-techninis lygis, smarkiai išaugo darbininkų sąmoningumas ir organizuotumas. Respublikos darbininkų klasė socializmo kūrimo laikotarpiu įgijo visus socialistinei darbininkų klasei būdingus bruožus.

Esminių pakeitimų įvyko per tą laikotarpį ir respublikos valstietijos gyvenime, buityje, jos sąmonėje bei mąstysenoje. Įstoję į kolūkius, darbo valstiečiai susiejo savo gyvenimą su kolektyvine socialistine nuosavybe, išsivadavo iš skurdo ir tamsos, tapo aktyviais naujo gyvenimo kūrėjais.

²⁸ L. Truska, Tarybų Lietuvos gyventojų klasinės sudėties pakitimas socializmo statybos laikotarpiu (1940–1951 m.), Spalio revoliucijos keliu, V., 1967, p. 67.

²⁹ Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje. Mokslinės konferencijos medžiaga (1967 m. gruodžio 6–8 d.), V., 1967, p. 125.

³⁰ Tarybų Lietuvai 25 metai. Statistikos rinkinys, V., 1965, p. 134.

Reikšmingų pertvarkymų metais Tarybų Lietuvoje susiformavo socialistinė inteligentija, kuri aktyviai dalyvauja krašto gamybinių jėgų, taip pat mokslo ir kultūros vystyme. Esminiai socialiniai-ekonominiai pakitimai socializmo kūrimo metais reiškė, kad Tarybų Lietuvoje susikūrė ir sustiprėjo moralinė-politinė liaudies vienybė, susiformavo lietuvių socialistinė nacija, kurios ekonominį pagrindą sudaro socialistinė gamybos priemonių nuosavybė, o politinį — socialistinė demokratija, užtikrinanti sąlygas visiems gyventojų sluoksniams aktyviai dalyvauti krašto ir visos šalies ekonominiame, politiniame ir kultūriniame gyvenime. Tarybų Lietuvos darbininkų klasę, kolūkinę valstietiją ir inteligentiją vienija bendri tikslai ir uždaviniai.

Tarybų Lietuvos darbo žmonių kova už socializmą, reikšmingi jų laimėjimai visuose naujos visuomenės kūrimo baruose dar kartą akivaizdžiai patvirtino marksizmo-leninizmo teorijos gyvybingumą, proletarinės revoliucijos ir socializmo kūrimo dėsnų universalumą. Sėkmingas naujos visuomenės Tarybų Lietuvoje sukūrimas taip pat visiškai patvirtino V. Lenino žodžius, kad socializmo kūrimo principai "...numato pirmą kartą istorijos sudarytą galimybę pilnutinai ir nekludomai vystytis ne tik vietiniams savitumams, bet ir vietiniams sumanymams, vietinei iniciatyvai, judėjimo į bendrąją tikslą kelių, metodų ir priemonių įvairumui"³¹, kad „vieningumą pagrindiniuose, pamatiniuose, esminiuose dalykuose ne suardo, bet užtikrina įvairumas detalėse, vietinėse ypatybėse, būduose...“³², kad „kuo įvairiau, tuo geriau, tuo turtingesnis bus bendrasis patyrimas, tuo tikresnis ir greitesnis bus socializmo pasisekimas, tuo lengviau praktika paruoš — nes tik praktika tegali paruošti — geriausias kovos būdus ir priemones“³³. Šia prasme respublikos darbo žmonių sukauptas patyrimas turi didelę teorinę ir praktinę reikšmę. Kaip jau buvo minėta, bendrų socializmo kūrimo dėsningumų pasireiškimo formas ir savitumus nulėmė konkrečios respublikos sąlygos, į kurias ir atsižvelgė Komunistų partija. Palankesnės vidaus ir išorės sąlygos nulėmė spartesnius socializmo kūrimo tempus. 1940—1941 m. ir 1944—1951 m. respublikos darbo žmonės, visokeriopai padedami ir remiami broliškųjų respublikų, Komunistų partijos išmintingai vadovaujami, išsprendė sudėtingiausius pereinamojo laikotarpio iš kapitalizmo į socializmą uždavinius, 1952—1958 m. užbaigė kurti socializmą ir kartu su visomis TSRS tautomis įžengė į naują mūsų šalies vystymosi etapą — į išplėstinės komunizmo statybos laikotarpį, subrendusios socialistinės visuomenės raidos laikotarpį.

³¹ V. I. Leninas, Raštai, t. 27, p. 185.

³² Ten pat, t. 26, p. 377.

³³ Ten pat, p. 378.

ЗАКОНОМЕРНОСТИ СТРОИТЕЛЬСТВА СОЦИАЛИЗМА И СПЕЦИФИКА ИХ ПРОЯВЛЕНИЯ В СОВЕТСКОЙ ЛИТВЕ

К. СУРБЛИС

Резюме

В статье рассматриваются общие закономерности пролетарской революции и строительства социалистического общества, проявившиеся в Советском Союзе и других странах, которые были четко сформулированы в Декларации представителей коммунистических и рабочих партий социалистических стран, принятой на совещании в Москве 14—16 ноября 1957 года. Помимо того, проанализированы и факторы, влиявшие на формы и специфику проявления общих закономерностей строительства социализма в Советской Литве.

Процесс социалистического строительства в Литве происходил в более благоприятных условиях, в то время, когда социализм был уже построен в других советских республиках. Это дало возможность трудящимся республики опираться на индустриальную базу Советского Союза, творчески использовать опыт советских республик, накопленный ими в ходе социалистического строительства еще в годы довоенных пятилеток. Неоценимую помощь трудящимся Литвы в строительстве нового общества оказали все братские советские республики. Все это позволило литовскому народу под руководством Коммунистической партии в более сжатые сроки осуществить социалистическую индустриализацию, коллективизацию крестьянских хозяйств и культурную революцию. В течение 1940—1941 и 1944—1951 годов трудящиеся Советской Литвы успешно решили задачи переходного периода от капитализма к социализму, в 1952—1958 годах завершили строительство социализма и одновременно с трудящимися других советских республик приступили к построению коммунистического общества.

Борьба трудящихся Советской Литвы за победу социализма, их большие успехи со всей убедительностью еще раз подтвердили жизненность теории марксизма-ленинизма, универсальность общих законов пролетарской революции и процесса социалистического строительства, показали необходимость творчески использовать, исходя из конкретных местных условий, опыт, накопленный народами Советского Союза в строительстве развитого социалистического общества.